

AIDA SMAILBEGOVIĆ I EMRAH SELJACI
Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu
Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu

ALI FAGINOVIĆ I NJEGOVE DVIJE DERVIŠKE MEDŽMUE

Sažetak

Među ostavštinom porodice Faginović, koja se čuva u Bošnjačkom institutu u Sarajevu, nalazi se i jedna *medžmua*, do danas nepoznata znanstvenoj javnosti. Temeljem analize njezinih sadržajnih, stilskih, kaligrafskih i likovnih elemenata, *medžmua* je pripisana bosanskohercegovačkom alimu Aliju Faginoviću, aktivnom potkraj XIX i početkom XX stoljeća. Nakon iscrpnih podataka o Faginovićevu profesionalnom životu i djelu, pisanih temeljem uvida u rukopisnu i arhivsku građu, u radu se dalje određuje pojam derviške *medžmue* i nastavlja s detaljnim kataloškim i likovnim opisom Faginovićevih dviju *medžmua* pohranjenih u fundusu Gazi Husrev-begove biblioteke i Bošnjačkog instituta u Sarajevu.

Ključne riječi: Ali Faginović, medžmua, islamska kaligrafija, sufijska književnost.

1. Iz života Alija Faginovića

Ali Faginović (‘Alī Šarīf al-Faġinawī al-Qādirī al-Bosnawī) rođen je u Sarajevu vjerovatno sredinom XIX stoljeća. Premda je živio u relativno bliskoj prošlosti, biografski podaci su nepotpuni, osobito za rani period njegova života. Potječe iz umjetničke porodice Faginović, među čijim je članovima i hadži Mustafa Faginović (umro 1900), majstor floralne ornamentike, koji je naslikao čuvene crteže Meke i Medine u Mišćinoj (Kebkebir hadži Ahmedovoj) džamiji u Sarajevu. Prema navodima Hamdije Kreševljakovića, Faginovići su bili nastanjeni u sarajevskom naselju Hrid i bili su poznati čizmedžijski obrtnici.¹ Među dokumentima Zemaljskog vakufskog ravnateljstva

1 Kreševljaković bilježi da je najpoznatiji čizmedžija među Faginovićima bio Mula Avdija (oko 1815–1891), poznat i kao Mula Avdija Čizmar, odnosno Hridanin. Imao je dvojicu sinova: hadži Mustafu – bojadžiju i hadži Sabita – firaledžiju. Također, donosi i jedan službeni popis čizmedžijskog esnafa, a među brojnim čizmarima XIX stoljeća nalazi se i ime izvjesnoga Abdulaha Fagina. Usp. Hamdija Kreševljaković, „Čizmedžijski obrt i stara građanska obuća u Bosni i Hercegovini (1489-1946)”, *Radovi*, knj. III, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, knj. 2, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1955, str. 98. i 101.

Bosne i Hercegovine nalazi se zabilješka da je hadži Salih Faginović (umro oko 1869), otac Alija Faginovića, zavještao dvije hiljade groša za popravku česme na Hridu,² što dodatno podupire navode o mjestu njihova stanovanja. Uz ime nekoliko članova ove po svemu ugledne i imućne porodice stoji počasni naslov *hadži*, a neki od njih su boravili i u Istanbulu, gdje su odlazili na naobrazbu i usavršavanje ili su, poput hadži Mustafe Faginovića, bili angažirani kao umjetnici.³

Među istaknutijim članovima ove porodice zasigurno je bio Ali Faginović (umro 1921). Analizom njegova do danas poznatog opusa kaligrafskih radova, osjećanja zapretanih u poeziji i dvjema *medžmuama*, sa sigurnošću možemo konstatirati da je bio istinski sufija – kadirija i vrsni kaligraf koji se okušao i kao pjesnik. Također je izvanredno poznao osmanski turski, arapski i perzijski jezik, kojima se ravnopravno služio u svojim bilježnicama, dok je sve podneske i molbe upućene ondašnjim vlastima pisao latiničnim pismom, na bosanskom jeziku.⁴ Takve činjenice naročito su dojmljive ima li se u vidu da je bio aktivan potkraj XIX i početkom XX stoljeća. Bio je i dobar jezikoslovac, te poznavatelj islamske astronomije. Pa ipak se najviše dokazao kao kaligraf i učitelj kaligrafije.

Iz redaka koje je sam pisao doznajemo da je kaligrafiju učio kod Abdula Ajnija Bosnevija (‘Abdullāh ‘Aynī Bosnawī), vjerovatno Hasagića, koji je umro 1289/1872-73. godine u Sarajevu.⁵ Njegova kaligrafska svjedodžba (*idžazetnama*) do danas nije pronađena, no možemo pretpostaviti da je školovanje pred svojim učiteljem završio najkasnije do navedene 1872-73. godine. Nije poznato da li je daljnju naobrazbu i usavršavanje nastavio u Istanbulu, no iz dopisa upućenog reisul-ulemi Džemaludin-ef. Čauševiću doznajemo da je Faginović ondje boravio u oktobru 1914, u tada poznoj životnoj dobi, te

2 Vidi: Arhiv GHB, ZVP-57-3297/1889. Za popis dijela arhivskih izvora o Faginovićima u Arhivu Gazi Husrev-begove biblioteke vidi: Ahmed Mehmedović, „Ali Šerif-efendija Faginović”, *Preporod*, broj 13/1191, 1. juli 2021, str. 62. I Sejfudin Kemura bilježi da je hadži Salih Faginović, sin Hasanov, 1275/1858. SAGR Hadži Alijinom džamiji na Hridu zavjetovao 1400 groša u gotovu novcu i jedan bakreni kazan te je ove legatke uvakufio. Kemura također navodi da je hadži Salih otac sadašnjega muvekita u Carevoj džamiji, Ali efendije Faginovića. Usp. Kemura Šejh Sejfuddin Fehmi bin Ali, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, Sarajevo, 1913, str. 63.

3 Na malenome panelu pokraj veduta Meke i Medine u Mišćinoj džamiji, između ostaloga stoji da je *bojadžija* hadži Mustafa Faginović *prebojio Sultan Fatihovu džamiju u Istanbulu*.

4 Vidi, npr.: Arhiv GHB, ZVP-13-2773/1890.

5 Mehmed Handžić navodi da je Abdulah Ajni Hasagić bio učitelj kaligrafije arapskog pisma u Sarajevu, od koga je Rakim Islamović naučio nekoliko vrsta arapskog pisma, kao i to da je *pjevao pjesme na turskom jeziku*. Kao datum Hasagićeve smrti navodi hidžretsku 1289. godinu. Usp. H. Mehmed Handžić, „H. Hfz. Husejn Rakim ef. Islamović (glasoviti kaligraf arapskog pisma)”, *Novi Behar*, god. XII., Sarajevo, 1938-1939, str. 238.

da mu je *u svrhu povratka u domovinu* c[arski] i kr[aljevski] austro-ugar[ski] konzulat u Carigradu isplatio 400 franaka.⁶ Nažalost, razlog njegova boravka nije poznat.

Kao samostalan kaligraf i učitelj kaligrafije Faginović je mogao djelovati po primitku svjedodžbe, a Đoko Mazalić bilježi da je u skriptoriju u Sarajevu držao i vlastitu školu kaligrafije.⁷ Nažalost, Mazalić ne donosi nikakve podatke o skriptoriju niti vremenskome okviru u kojem je Faginovićeva škola bila aktivna. Do danas su iz ove *škole* poznate dvije kaligrfske svjedodžbe: jedna izdata 28. ševala 1304/19. jula 1887. izvjesnome Mustafi Hilmiju, a druga 1314/1896-97. godine Mehmedu Rasimu(?). Na temelju ovih podataka zaključujemo da je Faginovićeva škola bila aktivna osamdesetih i devedesetih godina XIX stoljeća.⁸ Pored kaligrafije, kako nadalje bilježi Mazalić, ondje je svoje učenike podučavao i umjetnosti iluminacije. Pod pojmom iluminacija (*tadhīb*) u islamskoj se tradiciji najčešće podrazumijeva svaki ornament izveden u zlatu ili srebru, a koji ne sadrži figurativnost. Nerijetko su pod tim pojmom objedinjeni i svi drugi likovni elementi koji čine dekoraciju: vegetabilni ili geometrijski, izvedeni različitim bojama sa ili bez upotrebe zlata i srebra.⁹ Upravo su među predmetima iz ostavštine porodice Faginović sačuvani i zlatni listići korišteni za iluminaciju. Obje *idžazetname* koje je Faginović izdao svojim učenicima uzorno su iluminirane i urešene, te odražavaju posve jednaka stilska obilježja. Razlikuje ih paleta korištenih boja i tonalitet, dok je tekst ispisan crnom tintom.¹⁰

O Faginovićevu ugledu svjedoči i podatak da je kao *učitelj za pisanje istočnih pisama* bio angažiran u sarajevskoj ruždiji.¹¹ Naime, u *Sarajevskom listu* od 12. septembra 1884. godine, u članku „Nova škola u Sarajevu”, izviješteno je o početku rada druge gradske dječjačke škole (ruždije), svečano otvorene 1. septembra 1884. odlukom Zemaljske vlade.¹² U molbi koju

6 Usp. Arhiv GHB, DZC-1-78/1915.

7 Usp.: Đoko Mazalić, *Leksikon umjetnika BiH*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1967, str. 47.

8 Među njegovim učenicima bili su još i braća Žiga: Salih i Mahmud, te Derviš M. Korkut. Ovaj podatak donosi Đoko Mazalić i bilježi ga temeljem njihova vlastita svjedočenja. Usp.: Mazalić, *Leksikon umjetnika BiH*, str. 47.

9 Usp.: Aida Smailbegović, „Iluminacije u arabičkim rukopisima rukopisne zbirke Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 68/2018, Sarajevo, 2019, str. 246.

10 Obje *idžazetname* nalaze se u privatnom vlasništvu.

11 U usporedbi sa školama u kojima se stjecala islamska vjerska naobrazba, *ruždije* su bile prve svjetovne škole u kojima su se učenici osposobljavali za niža činovnička zvanja. Vidi: Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1983, str. 135-136.

12 Usp.: *Sarajevski list*, br. 103/god. VII, 12. septembra 1884. godine. U kalendaru *Bošnjak* za prijestupnu 1896. i 1904, te prostu 1906, 1909. i 1910. godinu Ali Faginović naveden

su softe sarajevske ruždije podnijeli Vijeću za prosvjetu,¹³ skrušeno se traži ponovno postavljanje Faginovića za učitelja *krasnopisa uz meškove*. Molba je podnesena 1889, pet godina od njegova prvobitnoga angažmana, a nakon obznane da obaveza podučavanja više nije Faginovićeve stroga nadležnost.¹⁴

Faginović je kaligrafiju predavao i učenicima sarajevskih medresa, što se čita iz različitih dopisa kojima moli „za nagradu za podučavanje softi ovdašnjih medresa u arapskom krasnopisu”.¹⁵

Kako navodi Hajrudin Ćurić, u sarajevskim su školama za početnu nastavu korištene takozvane *stambolske sufare*. Ovu je staru *sufaru* zamijenila nova početnica autora hadži Ahmed-ef. Ribića (umro 1907), a njezino ispisivanje *lijepim arapskim krasnopisom* povjereno je upravo Faginoviću. Klišeji su po njegovu rukopisu izrađeni u Beču, a štampala ju je Zemaljska štamparija u Sarajevu.¹⁶

Faginović je radio i kao *muvekit* u *muvekitihani*, situiranoj uz Carevu džamiju u Sarajevu. Gotovo svi istraživači njegova života i djela bilježe da je ondje radio od samoga podizanja ove zgrade, kao prvi sarajevski *muvekit*.¹⁷ *Muvekitihana*, dio *vakufa* (zadužbine), bila je službena prostorija za izračun tačnoga vremena nastupanja molitve (*namaza*) i izradbu kalendara (*takvima*). Iz *tariha*, koji je povodom podizanja ovog objekta spjevao Fadil-paša Šerifović, čitamo da je *muvekitihana* Careve džamije podignuta 1270/1853-54. godine.¹⁸ To bi ujedno bio i najraniji datum od kojeg bismo mogli pratiti Faginovićev javni angažman. Istraživači dalje bilježe da je tu dužnost obnašao sve do 1921. godine, odnosno do smrti, što bi značilo da je ondje proveo skoro

je kao (pomoćni) učitelj II. Narodne dječjačke osnovne škole u Sarajevu. Vidi: *Bošnjak - kalendar* za sljedeće godine: 1896, str. 97; 1904, str. 44; 1906, str. 45; 1909, str. 51; 1910, str. 52. Za navedeni popis vidi i: Ahmed Mehmedović, „Faginović (Fagin), Ali Šerif-efendija” u: *Leksikon bošnjačke uleme*, Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 2018, str. 167.

13 *Sarāy Sancağı Meclis-i Me'ārif Riyāseti Cānib-i Vālāsma*.

14 Budući su ostali uskraćeni u obrazovanju, softe mole za Faginovićevo ili čije drugo postavljenje na mjesto njihova učitelja. Vidi: Arhiv GHB, ZVK-59-3579/1889. Kaligrafske probe Ahmeda Muniba Muidovića, jednog od njegovih učenika, danas se čuvaju u Arhivu Gazi Husrev-begove biblioteke pod signaturom A-3328/TO.

15 Vidi, npr., Arhiv GHB, ZVP-57-828/1893. Mehmedović bilježi da je 1909. i 1910. kao učitelj bio angažiran i u Darul-mualliminu. Vidi: A. Mehmedović, „Faginović (Fagin), Ali Šerif-efendija”, str. 166.

16 H. Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, str. 269-270.

17 Usp., naprimjer: Mr. Jasminko Mulaomerović, „Muvekkithane, muvekkiti i mjerenje vremena u Bosni i Hercegovini”, u: *Takvim za 1995. godinu*, Sarajevo: Rijaset islamske zajednice u RBiH i Ilmijja Bosne i Hercegovine, 1994, str. 83; Enes Halimić, *Iz mape Faginovića*, Sarajevo: Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, 2010, str. 19.

18 Vidi: Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini, knjiga I – Sarajevo*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1974, str. 46.

sedamdeset godina života, pa ove podatke treba uzeti s oprezom.¹⁹ Naime, u *tarihu* koji se, prema navodima Lamije Hadžiosmanović i Saliha Trake, nalazi na nišanu izvjesnoga hafiza Muhameda Čeligije (umro 27. XI 1875), a čiji nam prijevod donose, zabilježeno je da je upravo ovaj Čeligija jedno vrijeme bio *muvekit* u Carevoj džamiji,²⁰ što ostavlja mogućnost njegova angažmana kao prvog *muvekita* u Sarajevu, koji je tu dužnost mogao obavljati najkasnije do 1875. godine.

Među ostalim brojnim dužnostima i funkcijama koje je Ali Faginović obnašao, uvidom u arhivsku građu pronalazimo podatak da je bio imenovan i kao *mutevelija* Huršid-pašina vakufa²¹ na Bistriku.

Faginović se spominje i u godišnjaku *Mekteb – salnama za muslimansku godinu 1325*, koji je u Sarajevu uredio i objavio Muhamed Džemaludin Čaušević.²² Iako termin *salnama* podrazumijeva prvenstveno kalendar – takvim,²³ sam Čaušević u uvodniku ističe da ovo djelo ne predstavlja standardni takvim, već je priređeno u formi zbirke različitoga sadržaja, namijenjene za muslimanski narod. U njoj je objavljena i jedna kraća gramatika turskoga jezika, pod naslovom „Nekoliko turskih riječi i rečenica za prvi razred *ruždije*”, a kao autor potpisan je *muvekit Ali efendija*.²⁴ Te turske riječi i rečenice, predstavljene u četrdeset tri lekcije, služe kao priručnik za učenje gramatike i leksike turskog jezika. Njih Faginović navodi u izvornom obliku, a u nekim slučajevima nudi više načina pisanja određene riječi, dakle, posvećuje se i ortografiji, te bilježi njihov prijevod na bosanski jezik. Uzevši u obzir činjenicu da je Faginović napisao jedno takvo djelo, zaključujemo da su njegove jezičke kompetencije bile na zavidnom nivou, te da ga, bez ikakve sumnje, pored već poznatih titula, možemo nazivati i jezikoslovcem.

19 S obzirom na to da nam nije poznata godina Faginovićeva rođenja, teško je povjerovati da je jednu funkciju obnašao šezdeset devet godina, imajući u vidu i vrijeme kada je morao stjecati naobrazbu.

20 Lamija Hadžiosmanović i Salih Trako, *Tragom poezije bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 1985, str. 99. Prema navodima autora, *tarih* je spjevao Fadil-paša [Šerifović], a bilježe i to da je Fagin Ali Šerif-efendija bio sin Čeligijine sestre. Nažalost, tekst *tariha* ne nalazimo u izvorima.

21 Između ostalog, vidi: Arhiv GHB, ZVR-73-0074/1898. Faginović u nekoliko navrata moli za naknadu sredstava utrošenih za različite popravke na vakufskoj kući na Bistriku. Usp., primjerice: Arhiv GHB, ZVR-124b-3862/1899; ZVR-109-0356/1899; ZVR-121-3161/1899.

22 Vidi: Muhammed Džemaluddin Čaušević, *Mekteb – salnama za muslimansku godinu 1325*, Prva knjiga, Sarajevo: Islamska štamparija u Sarajevu, 1907.

23 Više o *salnamama* vidi: Bisera Nurudinović, „Bosanske salname (1866-1878 i 1882-1893)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X-XI/1960-61, Sarajevo, 1961, str. 253-257.

24 Čaušević, *Mekteb – salnama za muslimansku godinu 1325*, str. 110-123.

Faginović se ubraja među plodnije bosanskohercegovačke kaligrafe, posebno u periodu Austro-Ugarske Monarhije. Iza njega je ostao obiman opus *levhi*, nastalih između 1898-99. i 1914-15, te kaligrafski ispisi u Gazi Husrevbegovom turbetu iz 1893-94. godine. Manje je poznato da je radio i kaligrafske ispise u *novoizgrađenoj* Gazi Isa-begovoj banji, o čemu je ondašnjim nadležnima 27. augusta 1890. godine podnio vlastoručno potpisani račun u iznosu od *preko osam forinti*.²⁵ Do danas je ostalo nepoznato da je Faginović bio angažiran za ispisivanje *levhi* u Hadim Ali-pašinoj džamiji u Sarajevu²⁶ te da je ispisao natpis na ploči balkona u Mustaj-begovu dvoru.²⁷ U predmetu dokumenta Zemaljskog vakufskog ravnateljstva za Bosnu i Hercegovinu iz 1897. godine stoji sljedeće: *Na ploči od balkona u Mustaj-begovu dvoru imao se isklesati ovaj natpis: Tuhfe-i yādigārī olmaq üzere birinci Evqāf re'īsi Fāzil Paša-zāde Muştafā Hayruddīn-beg nāmıyla tezyīn idildi*.²⁸ *Isti natpis napisao je Ali eff. Faginović te mu se imade za to isplatiti 20 fr.*²⁹

Faginović je na svojim *levhama* ponajviše ispisivao tekstove sakralne sadržine, no u njegovu opusu nalazimo i kaligrafski ispisane stihove na osmanskome turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Ovdje donosimo prijevod teksta jedne od njegovih *levhi*, na kojoj je ispisana *tarih* smrti šejha Ibrahima Bistrigije.³⁰

*Od Jusufa Čelebija, murida njegova:
Šejh Ibrahim-efendija Bistrigija
Po pozivu ode kući što Sveistinom sija
Jedan mu murid reče: Pitah da mi tarih njegov kažu
Pir pirova pristigao je u najsvetiju hižu
[1]325/1907-08.*

25 Arhiv GHB, ZVP-13-2773/1890.

26 Arhiv GHB, ZVR-283-130/1907.

27 Arhiv GHB, ZVR-58-2910/1897.

28 Ukrašeno je uspomeni Mustafe Hajrudin-bega Fadilpašića, prvog predsjednika Vakufskog povjerenstva.

29 Arhiv GHB, ZVR-58-2910/1897.

30 Danas dio stalne postavke Muzeja knjige u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Ali Faginović, *Hronogram smrti Ibrahima Bistrigije, ta 'līq*, 1325/1907-08.
Gazi Husrev-begova biblioteka

Levha je podijeljena u tri jednaka horizontalna polja odvojena bordurama. Prvo polje, pored kaligrafski ispisana teksta, krasi dva *tadža* na kojima je primjetna vještina i preciznost Faginovićeve ruke. Tekst je pisan profinjenim i skladnim *ta 'līq* pismom, smješten u duguljaste ornamentalne motive u obliku kartuše.

Vijest o smrti ovog izrazito plodonosnog bosanskohercegovačkog alima objavljena je 1921. godine u časopisu *Pravda*, gdje stoji: „Ali Šerif ef. Faginović umro. 6. ov. mj. u večer umro je Ali Šerif ef. Faginović, muvekit Careve džamije i umirovljeni učitelj arapske kaligrafije u Sarajevskoj ruždiji. S njime smo izgubili najboljeg kaligrafa u Bosni i Hercegovini, od kojega potječu mnogi vrlo umjetno izrađeni natpisi na nišanima, raznim građevinama i t. d. Rahmetullahi alejhi rahmeten vesia!”³¹

31 *Pravda*, br. 27 (265), god. III, 10. mart 1921, str. 3.

2. Dvije derviške *medžmue* Alija Faginovića

2.1. O derviškim *medžmuama*

Tradicija pisanja i posjedovanja rukopisnih *medžmua* i *đonkova* održala se sve do danas, naročito u derviškim krugovima, u kojima jedan derviš nerijetko posjeduje osobnu bilježnicu u kojoj su zapisane najčešće učene tekijske i zikirske ilahije, mevludski tekst, određene dove ili evrad. S tim u vezi, *medžmue* mogu poslužiti i kao vjerodostojan izvor iz kojeg crpimo mnoštvo informacija o njenom vlasniku ili sastavljaču, njegovoj tarikatskoj opredijeljenosti, književnim preferencijama, odnosno o recepciji autora ilahija koje su ondje zastupljene.

Potrebno je istaknuti da pojmovi *medžmua* i *đonk* nisu istoznačnice. Naime, riječ *medžmua* (mağmū‘a) izvedena je iz arapskoga glagola *ğama‘a* (sakupiti, sabrati), a leksički znači „zbornik, zbirka, kolekcija”. Sam pojam označava „privatnu bilježnicu najraznovrsnijeg sadržaja”.³² S druge strane, *đonkovi* se poglavito oblikom razlikuju od *medžmua*. Dok se *medžmue*, poput svake sveske, otvaraju horizontalno, *đonkovi* se otvaraju uzdužno te izgledom podsjećaju na brod, pa se stoga u literaturi na turskom jeziku nazivaju *sefîne* (brod, lađa). Pored formalnih razlika, uočavaju se i međusobne razlike u samome sadržaju: *medžmue* su dosta obimnije i raznovrsnije, dok su u *đonkovima* pretežno zastupljene lirske pjesme, ilahije, kaside i destani. Zbog sličnosti u sadržaju, *đonkovi* se u bibliotečkim zbirkama, te prilikom njihovog registriranja u katalozima, vrednuju kao *medžmue*, imajući u vidu da je taj naziv u narodu rašireniji.³³

Posebnu vrstu *đonkova* duguljastoga i uskoga oblika, povezanih u kožni uvez, u koje bi derviši upisivali sve ono što služi obredima određenog derviškog reda, nazivamo derviškim *medžmuama*. One su prilagođene potrebama derviša, te sadrže pobožne pjesme domaćih i orijentalnih autora, kao i razne dove, virдове ili izreke.³⁴

Kada je riječ o Faginovićeve bilježnicama, one oblikom podsjećaju na *đonkove*, te je u njima zastupljenija poezija, tako se, na stanovit način, mogu svrstati u red pjesničkih *medžmua*. S druge strane, ne može se zanemariti prisustvo proznih dijelova u vidu sufijskih traktata, dova i evrada, te duhov-

32 Salih Trako, „Medžmua pjesnika Šakira”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. II-III, Sarajevo, 1974, str. 109.

33 Hamdi Hasan, „Dosadašnja proučavanja turskih medžmua i njihovo značenje za proučavanje naše istorije i istorije turske narodne književnosti kod nas i uopšte”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 39/1989, Sarajevo, 1990, str. 183-184.

34 Vidi: Rašid Hajdarović, „Rukopisne medžmue”, *Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, god. X-XI, knj. X-XI, Sarajevo, 1970-71, str. 313.

nih naputaka. Uzevši u obzir ranije rečeno, Faginovićeve zbirke, svojim formalnim obilježjima te samim sadržajem, posjeduju sve karakteristike jedne derviške *medžmue*.

2.2. Kataloška i likovna obrada medžmue pohranjene u Gazi Husrev-begovoj biblioteci

Faginovićeva *medžmua*, pohranjena u rukopisnom fundusu Gazi Husrev-begove biblioteke pod signaturom R-3129, predstavlja zbirku ilahija, moralno-didaktičkih spjevova, dova i proznih tekstova religijsko-tesavvufskog karaktera.³⁵

Nakon jednog traktata, na fol. 35a, zabilježeno je ime prepisivača: *Kataba al-faqīr ‘Alī Šarīf Fağīnawī al-Qādirī al-Bosnawī*, a na istom je mjestu zapisana 1324. hidžretska godina (1906-07). Na samom početku (fol. 1a) navedene su hidžretske 1291. i 1292. godina (1874-75. i 1875-76), temeljem čega se pretpostavlja da je *medžmua* ispisivana između 1874-75. i 1906-07.

Ova zbirka, koja nosi sve karakteristike derviške *medžmue*, dimenzija je 10 x 22,5 cm (6,5 x 18,5 cm), ima 107 listova koji su kožno uvezani, papir oker boje, tekst uglavnom ispisan u 16 redaka, ponegdje dvostupačno, i to *nash*, *ta’līq* i *riq’a* pismom, nerijetko izvanrednim kaligrafskim pismom. Tinta je crna, dok su određeni naslovi istaknuti plavom, zelenom ili crvenom bojom. *Medžmua* je ispisivana s obje strane, tako da jedna prazna stranica (fol. 84b) razdvaja dva dijela zbirke.

Pored poetskih i proznih dijelova, Faginovićeva *medžmua* sadrži ilustracije derviških *tadževa* (fol. 14b, fol. 17b-18a), kaligrafski prikaz „petnaest kapija kroz koje šejtan ulazi u srce i uništava dušu” (fol. 23a), kaligrafske ispise hadisa, određenih izreka i imena članova ehli-bejta (fol. 25a, fol. 28b, fol. 33a, fol. 36b, fol. 98b). Kadirijski evrad počinje ispod jednostavnog crteža kadirijskoga *tadža*, odnosno zaziva imena osnivača reda: *Yā Haḍrat as-sultān as-sayyid ‘Abd al-Qādir al-Gaylānī*, obojenoga karakterističnom crvenom bojom, s vješto ukomponiranim tekstom ispisanim zelenom tintom.

35 Kataloški je predstavljena u četvrtom svesku *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa* Gazi Husrev-begove biblioteke. Vidi: Fehim Nametak, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. IV, London – Sarajevo: Al-Furqan, Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH, 1998, str. 356. Ovoj su obradi dodane određene dopune, kao i nove informacije o samome djelu.

Kadirijski tadž, Gazi Husrev-begova biblioteka, R-3219, fol. 14b, detalj

Vještina i preciznost njegove ruke posve je vidljiva i u prikazima dvanaest *tadževa* za dvanaest derviških redova, koje iscrtava na dvije stranice (fol. 17b-18a), s po šest na svakoj. Iznad svakoga *tadža* navodi ime osnivača (*pira*) dotičnoga reda, dok ispod bilježi godinu rođenja i smrti, a potom i ime duhovnoga predvodnika za kojega se dotični *pir* vezuje, što ističe crvenom tintom. *Tadževi* su poredani sljedećim redoslijedom, zdesna nalijevo: kadirijski, rifa-ijski, bedevijski, desukijski, šazilijski, džibavijski, mevlevijski, beктаšijski, nakšibendijski, halvetijski, sunbulijski, gulšenijski. Ovdje je do u detalje izvedena svaka značajka određenoga *tadža*, počev od samoga oblika, boje, visine i širine, odnosno načina motanja *saruka/destara*, te isticanja *tajlasana* kod mevlevijskog i *risale* kod halvetijskog *tadža*.

Dvanaest šejhovskih tadževa, Gazi Husrev-begova biblioteka, R-3219, fol. 17b-18a

Najveći dio *medžmue* čini poezija na osmanskome turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Ovdje navodimo imena pjesnika čija je poezija zastupljena u ovoj zbirci, od prvoga ka posljednjem: Šayḥ al-Akbar, Šamsuddīn Dimyāṭī, Muḥammad ibn Sa‘īd al-Būšīrī, ‘Abd al-Qādir al-Gaylānī, Abū Bakr aš-Šiddīq, ‘Alī b. Abū Ṭālib, Muḥammad al-Hanafī, Aḥmad ar-Rifā‘ī, ‘Alī Šarīf Faġinawī, Wālī Anqarawī, Dede ‘Umar Rūšanī, Yūnus, Ašrafoglu

Rūmī, Nasīmī, Ḥasan Qā'imī, Nūrī, Šamsuddīn Tabrīzī, Niyāzī-i Mišrī, Ḥasan Sazā'ī, Šayḥ Fannī-baba al-Qādirī, Zātī, Fayzī-baba, Ġamālī-baba al-Ḥalwatī, Sayyid Niẓām, Sayfī, SIRRī-baba, Šamsuddīn Siwāsī – Šamsī, Ilhāmī-baba, Quddūsī, Ismā'īl Ḥaqqī Bursawī, Raḥmī-i Ḥarpūtī (u njegovoj ilahiji zapisanoj na fol. 81b-82a nije naznačen autor niti je naveden šah-bejt), Šayḥ Sayfuddīn al-Ḥalwatī, Ḥāġī Bayrām Walī, Šayḥ 'Arif Efendī, Meftūnī, Muḥyī-baba Ḥalwatī, 'Aliyyuddīn, Šayḥ Zākīrī, Darwīš Himmet, Sayfullāh ibn Sayyid Niẓāmuddīn, Šayḥ Šawqī-baba, Šayḥ Nāsuḥī-baba, Eroġlu, Ḥamdī, Šayḥ Ḥāqī-baba Qādirī, Šayḥ Naẓfī, Ḥāfīz Šīrāzī, Qādirī.

Medžmua sadrži i porodično stablo osnivača kadirijskog reda (fol. 14a), kadirijски evrad (fol. 14b-17a) te ostale prozne dijelove, poput tumačenja 31. ajeta treće kur'anske sure³⁶ (fol. 22b), prijevoda i pojašnjenja hadisa (fol. 23b-25a), izreka religijsko-sufijskog karaktera (fol. 28b-29b), jednog traktata o tesavvufu (fol. 37a-49a), jutarnje i večernje dove (fol. 83b), uputstva za otklanjanje crne magije (fol. 86a), traktata o tarikatskom putovanju kroz četiri kapije i četrdeset *makama* (duhovnih postaja) (fol. 101a-98b).

2.3. Kataloška i likovna obrada *medžmue* pohranjene u Bošnjačkom institutu u Sarajevu

Druga *medžmua* Alija Faginovića, pohranjena u rukopisnoj zbirci Bošnjačkog instituta u Sarajevu pod inventarnim brojem INV-U 322/12, do sada nije kataloški obrađena niti je bila predmetom znanstvenog proučavanja. Predstavlja zbirku poezije (ilahija), kraćih sufijskih traktata, određenih dova, evrada i munadžata. Za razliku od one iz Gazi Husrev-begove biblioteke, datum nastanka ove *medžmue* nije zabilježen.

Kada je riječ o autoru (prepisivaču), u uzglavlju fol. 15b, na kojem je ispisan kadirijски evrad, desno od naslikanoga *tadža* stoji: *Yā Ilāhī! Šāḥib-i tāġ Ġaws-i a'zam ḥaqqi'čun* (O moj Bože, tako Ti velikog Gavsā,³⁷ vlasnika ovoga *tadža*), a lijevo: *Bu 'Alī'ye šon nefesde qıl merḥamet, Šīr-i Yezdān ḥaqqi'čun* (Tako ti Lava Božjega,³⁸ na posljednjem izdahu se smiluj ovom Aliju). Razvidno nam je da se navodi ime Ali, te se time otvorila mogućnost da je on stvarni prepisivač ove *medžmue*.

36 Dio ajeta koji se tumači u prijevodu na bosanski glasi: „Reci: 'Ako Allaha volite, mene slijedite, i vas će Allah voljeti'“, Kur'an, III:31, prijevod Besima Korkuta.

37 Misli se na Abdulkadira Gejlanija, osnivača kadirijskog tarikata.

38 Nadimak Alija b. Ebu Taliba.

Kadirijski tadž, Rukopisna zbirka Bošnjačkog instituta – Fondacija Adila Zulfikarpašića, INV-U 322/12, fol. 15b, detalj

Oslikavanju ovog *tadža*, za razliku od onog u *medžmui* Gazi Husrev-begove biblioteke, posvećena je osobita pažnja. Tekst ispisan u oba *tadža* komponiran je u formi *istifa*³⁹ (kaligrafska kompozicija), izveden gotovo na identičan način. Prikazu kadirijskog *tadža* iz *medžmue* Bošnjačkog instituta pridodan je i rubni dio: ispod zelene trake isprepletene crnom niti spuštaju se gusto zbijene resice jednake debljine. One su ovdje u ulozu kožnoga ili krznenoga materijala kakav inače krasí kadirijski *tadž*, s obzirom na to da on nema *saruk/destar* koji je svojstven detalj ostalih *tadževa*. Zbog kaligrafske kompozicije izvedene u *tadževima* u zaglavlju obje *medžmue*, na prikazima nisu vidljivi shematizirani geometrijski oblici koji su njegova značajka, kao što je to uočljivo na *tadžu* iz *medžmue* Gazi Husrev-begove biblioteke, među predstavama dvanaest *tadževa*.

Detaljnim pregledom rukopisne zaostavštine Alija Faginovića u Bošnjačkom institutu, kao i usporedbom sadržaja i umjetničkih obilježja ove *medžmue*

39 Kaligrafska kompozicija u kojoj su slova komponirana ispreplitanjem, jedno ispod drugog. Opširnije vidi: M. Uğur Derman, „İstif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, sv. XXIII, Istanbul, 2001, str. 330-333.

sa onom koja se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci,⁴⁰ te zbirkom ilahija *Mağmū'a-i aš'ār* koju je prepisao Alijev sin Salim Nijazi (Sālim Niyāzī),⁴¹ došli smo do zaključka da je i ova zbirka potekla iz pera Alija Faginovića.

Faginovićeve *medžmue* iz rukopisnog fundusa Bošnjačkog instituta u relativno je dobrom stanju, sa zanemarivim rubnim oštećenjima. Uvezana je u kožni uvez dimenzija 19x7 cm, a sastoji se od 117 listova dimenzija 22x7,6 cm, bez originalne folijacije, s neujednačenim brojem redova na stranici. Autor je i ovu *medžmuu* ispisivao s obje strane, tako je fol. 91a mjesto gdje se susreću njezina dva dijela.

Papir je mjestimično krem, žućkaste, roze, blijedo zelene i ljubičaste boje. Tekst je ispisan vješto, kaligrafski i čitko *nash*, *ta'līq* i *riq'a* pismom. Pojedini naslovi su istaknuti crvenom bojom, dok je osnovni tekst većim dijelom pisan crnom tintom. Postoje određeni dijelovi koji su ispisani i plavom tintom.

Unutar *medžmue* se nalazi kaligrafski ispis jednog bejta (fol. 2b), potom hadisa (fol. 17b, fol. 26a), prikaz derviških *tadževa* (fol. 15b, fol. 21b), kao i kaligrafski prikaz „petnaest kapija kroz koje šejtan ulazi u srce i uništava dušu” (fol. 27b).

Tekst prvog hadisa komponiran je u formi *istifa* koji obrubljuje zelena izlomljena linija iz koje se pružaju stilizirani listići. Ondje je ispisan hadis koji Faginović ponavlja u obje svoje *medžmue* te na jednoj levhi iz 1319/1901-02. Tekst hadisa glasi: *Man 'arafa nafsahu fa qad 'arafa Rabbahu* – Ko spozna sebe, spoznao je i svog Gospodara.

40 GHB, R-3129.

41 *Mağmū'a-i aš'ār* čuva se u Specijalnoj zbirci Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, pod signaturom RS-131. Usp.: Osman Lavić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, London – Sarajevo: Al-Furqan, Fondacija za islamsko naslijeđe i Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 1432/2011, str. 840-841.

- a) *Kaligrafski ispis hadisa*, Gazi Husrev-begova biblioteka, R-3219, 25a, detalj
b) *Kaligrafski ispis hadisa*, Rukopisna zbirka Bošnjačkog instituta – Fondacija Adila Zulfikarpašića, INV-U 322/12, 17b, detalj

Usporedbom ovih kompozicija, gotovo bez sumnje možemo ustvrditi da ih je izvela ista ruka.

Drugi hadis, izrazito popularan u sufijskim krugovima, Faginović ispisuje u malenome nakšibendijskom *tadžu*, a ponavlja ga ponovo u jednoj svojoj *levhi*, također iz 1319/1901-02. I oni su komponirani u formi *istifa*. Ondje stoji: *Mūtū qabla an tamūtū* – Umrite prije smrti.

Medžmua većim dijelom sadrži poeziju na osmanskome turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Pored ilahija na orijentalnim jezicima zapisana je i Sirri-babina alhamijado ilahija *Ako hoćeš derviš bit'* na bosanskom jeziku (fol. 87a), pisana arapskom grafijom.

Pjesnici čija je poezija navedena u *medžmui* su: Raḥmī-i Ḥarpūtī, Šamsuddīn Dimyāṭī, Yūnus, Niyāzī-i Mısrī, Pīr Sulṭān Abdāl, Nasīmī, Abū Bakr aṣ-Šiddīq, 'Alī b. Abū Ṭālib, Muḥammad al-Ḥanafī, 'Abd al-Qādir al-Gaylānī, Aḥmad ar-Rifā'ī, Muḥammad ibn Sa'īd al-Buṣīrī, Ibn al-Fāriḍ, Uways al-Qarānī, Wālī Anqarawī, Dede 'Umar Rūšanī, Ašrafoğlu Rūmī, Ḥasan Qā'imī, Nūrī, Šamsuddīn Siwāsī – Šamsī, Šamsuddīn Tabrīzī, Šayḥ Aq Šamsuddīn, Ḥasan Sazā'ī, Zātī, Šayḥ Fannī-baba al-Qādirī, Šayḥ Ġamālī al-Ḥalwatī, Sirri-baba, Ilhāmī-baba, Šayḥ Šuhūdī, Šayḥ Zākirī, Sulṭān Murād, Muḥyī-baba Ḥalwatī, Ġalāluddīn Rūmī, Ḥāfiz Šīrāzī, Meftūnī, Sayyid Nizām, Eroğlu, Šayḥ Hāqī-baba Qādirī, Nazīfī, Qādirī, 'Adlī, Šayḥ Nāsuhī-baba, Šayḥ Šawqī-baba, Quddūsī, Sayyid Sayfullāh ibn Sayyid Nizām, Hāġī Bayrām Walī, Sayfuddīn-baba Sarāyī, Darwīš Himmet, Ḥamdī, 'Aliyyuddīn, Sayfī, Rūḥī, Ismā'īl Ḥaqqī Bursawī, Kethudā-zāde 'Ārif Efendi, Zuhdī. Pored ilahija navedenih pjesnika, zastupljene su i one anonimnih autora (fol. 65a, fol. 99b, fol. 100a, fol. 107a, fol. 109a).

Uz poeziju, i ova *medžmua* sadrži prozne tekstove tesavvufske prirode, uglavnom na osmanskome turskom jeziku. Riječ je o kraćim risalama književnog, vjerskog ili didaktičkog karaktera. Ondje nalazimo opis smrti Hasana i Husejna (fol. 23a-25a), tumačenje određenih hadisa (fol. 25a-26b), pojedine izreke (fol. 31b-33a), kurbansku dovu na arapskom i njeno tumačenje na osmanskome jeziku (fol. 115b), traktat o tarikatskom putovanju kroz četiri kapije i četrdeset *makama* (fol. 117b). Također, ondje je i tekst na arapskom jeziku koji predstavlja Faginovićevo tumačenje bejtova navedenih u al-Anšārījevom djelu *Kitāb Manāzil as-sā'irīn* (fol. 3a-3b).

3. Karakteristike Faginovićevih *medžmua*

Nakon klasičnog katalošskog predstavljanja ovih dviju zbirki, jasne su nam njihove podudarnosti. Kako bismo što bolje predstavili značajke ovih dviju *medžmua*, u nastavku rada ćemo podijeliti njihov sadržaj na *poeziju*, *dove/evrade* i *prozu*.

3.1. Poezija

Najvažnija karakteristika ovih *medžmua* jeste prisustvo poezije na sva tri orijentalna jezika. Čak je u jednoj napisana i alhamijado ilahija nakšibendijskog šejha Sirri-babe s Oglavka.⁴² Veći dio zapisanih ilahija čine one koje se obično izvode u tekijama, tokom zikra,⁴³ prilikom obilježavanja mevluda,⁴⁴ noći miradža⁴⁵ ili pak muharremskog matema.⁴⁶ S druge strane, ističu se pohvalnice pisane osnivaču kadirijskog derviškog reda,⁴⁷ što nam govori o sufijskoj orijentaciji Alija Faginovića. U kataloškoj obradi naveli smo autore koji su zastupljeni u Faginovićevim *medžmuama*, stoga ovdje ukratko ističemo neka od njihovih ostvarenja zapisanih u ove dvije zbirke.

42 BI, INV-U 322/12, fol. 87a.

43 BI, INV-U 322/12, fol. 100a; GHB, R-3129, fol. 88b.

44 BI, INV-U 322/12, fol. 33b-34a; GHB, R-3129, fol. 40b-41a.

45 BI, INV-U 322/12, fol. 35b-36a; GHB, R-3129, fol. 42b-43a.

46 BI, INV-U 322/12, fol. 92a-92b i GHB, R-3129, fol. 71b. *Matem* (ar. ma'tam > mātām: žalost, tugovanje) u tesavvufu podrazumijeva tugovanje i sjećanje na ubistvo članova Poslanikove porodice na Kerbeli. Praksa obilježavanja matema prvih deset dana mjeseca muharrema naročito je izražena u rifajskom i kadirijskom tarikatu. Derviši dane matema načelno provode u strogom postu, halvetu (osami), učeći posebni matemski salavat, obavljajući zikir, te se kroz muharremske mersije (žalopojke) prisjećaju događaja na Kerbeli. Matem okončava desetim danom mjeseca muharrema, koji se obilježava kao dan ašure. Matem okončava desetim danom mjeseca muharrema, koji se obilježava kao dan ašure. Za više vidi: Adnan Busuladžić, „O vjerskim običajima ašure kod balkanskih muslimana”, *Studia ethnologica Croatica*, vol. 14/15, 2002./2003., Zagreb, 2004, str. 275-283.

47 BI, INV-U 322/12, fol. 36b-37a, fol. 43b-44a, fol. 59a, fol. 59b, fol. 61b; GHB, R-3129, fol. 43b, fol. 44a, fol. 57b-58a.

3.1.1. Poezija na arapskom jeziku

Zanimljivo je da na početku *medžmue* iz Gazi Husrev-begove biblioteke Faginović bilježi tri distiha na arapskom jeziku, koje pripisuje Šayḥ al-akbaru Ibn ‘Arabiju.⁴⁸ U *medžmuama* je, između ostalih, zapisana didaktička poema ‘Alīja b. Abū Ṭāliba,⁴⁹ kasida Abū Bakra Šiddīqa,⁵⁰ *Qašīda al-hā’iyya* Muḥammada Ḥanafīja,⁵¹ *al-Manzūma ad-Dimyāṭiyya* Šamsuddīna Dimyāṭīja,⁵² te *Qašīda al-Burda* koju je napisao poznati pjesnik Imām Būšīrī. Također, Faginović nije izostavio niti poeziju dvojice sufijskih prvaka, ‘Abdulqādira Gaylānīja⁵³ i Aḥmada Rifā’īja,⁵⁴ kao ni *Munāğāt* poznatog Waysila Qarānīja.⁵⁵

3.1.2. Poezija na osmanskome turskom jeziku

Najveći dio u svojim zbirkama Faginović ustupa ilahijama na osmanskome turskom jeziku. Treba istaknuti da *medžmua* iz Bošnjačkog instituta sadrži veći broj ilahija negoli ona iz Gazi Husrev-begove biblioteke. Tako je u *medžmui* iz Gazi Husrev-begove biblioteke zabilježeno dvanaest ilahija poznatog turskog pjesnika Yūnusa, dok je u *medžmui* iz Bošnjačkog instituta zapisano čak dvadeset osam njegovih ilahija. Velika je vjerovatnoća da je Faginović u *medžmui* iz Gazi Husrev-begove biblioteke ograničio broj ilahija kako bi mogao uvrstiti prikaze dvanaest *tadževa*, kaligrafske ispise i cjelovite risale, koje su u njegovoj drugoj zbirci parcijalno predstavljene ili su pak u potpunosti izostavljene.

Na samom početku *medžmue* iz Bošnjačkog instituta, kaligrafski je ispisana jedan bejt na osmanskome turskom jeziku, nama nepoznatog autora, kojim se ističe vrijednost ljudi od pera:

*Zar da onima od pera ne budu naklonjena oba slavna svijeta
Kad se u Kur’anu perom zaklinje Tvorac dunjaluka i ahireta*⁵⁶

Pored osmanskih pjesnika, u njegovim su zbirkama zapisane i ilahije bosanskih autora, poput Hasana Kaimije, Sirri-babe, Ilhami-babe, šejh Sejfiije. Naročito je značajno to što se među njima navodi i jedna strofa samog

48 GHB, R-3129, fol. 1b.

49 BI, INV-U 322/12, fol. 18b; GHB, R-3129, fol. 19a-19b.

50 BI, INV-U 322/12, fol. 17b-18b; GHB, R-3129, fol. 18b-19a.

51 BI, INV-U 322/12, fol. 19a; GHB, R-3129, fol. 20a.

52 BI, INV-U 322/12, fol. 6b-10a; GHB, R-3129, fol. 2b-7b.

53 BI, INV-U 322/12, fol. 19b-21b; GHB, R-3129, fol. 10b-12b.

54 BI, INV-U 322/12, fol. 21b; GHB, R-3129, fol. 25b.

55 BI, INV-U 322/12, fol. 30b-31b.

56 BI, INV-U 322/12, fol. 2b.

autora Alija Faginovića.⁵⁷ Naslovljena je kao *Qit‘a-i mu‘allif*, a odraz je visokoga stupnja napredovanja na duhovnim stazama. U prijevodu na bosanski jezik Faginovićeви stihovi glase:

*Hej srce, šta ti na svijetu ovome sad učari
De se vini s melekima k nebeskome višnjem svodu
Pusti veselje sufija, čistinu nutrine ostvari
Pusti utruće u bijedi, trudi se nestat’ u tevidu*

3.1.3. Poezija na perzijskom jeziku

Iako perzijski jezik nije zastupljen u tolikoj mjeri koliko osmanski turski i arapski, Faginović bilježi i određeni broj pjesama na perzijskom. On bilježi nekoliko Rūmījevih distiha iz najpoznatijeg djela *Maṭnawī-i ma‘nawī*,⁵⁸ potom jedan gazel Hāfiẓa Šīrāzīja⁵⁹, te poeziju Šamsa Tabrīzīja.⁶⁰

3.2. Dove/evradi

U *medžmui* iz Bošnjačkog instituta ispisana je dova na arapskom jeziku, u formi kaside, poznata kao *al-Ġalġalūtiyya*,⁶¹ koja se u tradiciji pripisuje ‘Alīju b. Abū Tālibu. Faginović bilježi i *Kurbansku dovu*⁶² na arapskom jeziku, te u nastavku nudi tekst o njenoj vrijednosti i upotrebi. Također, u zbirci iz Gazi Husrev-begove biblioteke bilježi dovu kojom se sevapi od određenoga učenja poklanjaju pred dušu Poslanika, njegove porodice, ashaba, duhovnih prvaka i, na koncu, kadirijskog pira.⁶³ U istoj *medžmui* su zapisane jutarnje i večernje dove,⁶⁴ posebna dova za želju koja se uči hiljadu puta,⁶⁵ te dova za razrješenje briga i potištenosti⁶⁶, sa popratnim tekstom o koristima njezina učenja i pisanja.

Zajednička karakteristika obje *medžmue* jeste prisustvo kadirijskog evrada sa dovom.⁶⁷ Evrad predstavlja zbir ajeta, salavata, dova, tespihata i lijepih Allahovih imena. Svaki tarikat ima zaseban evrad koji se pripisuje osnivaču

57 GHB, R-3129, fol. 40a.

58 BI, INV-U 322/12, fol. 111b; GHB, R-3129, fol. 40a.

59 BI, INV-U 322/12, fol. 111a-111b; GHB, R-3129, fol. 98a-97b.

60 BI, INV-U 322/12, fol. 70a; GHB, R-3129, fol. 62a.

61 BI, INV-U 322/12, fol. 10b-13a.

62 BI, INV-U 322/12, fol. 115b.

63 GHB, R-3129, fol. 82b-83a.

64 GHB, R-3129, fol. 83b.

65 GHB, R-3129, fol. 87a.

66 GHB, R-3129, fol. 107b.

67 BI, INV-U 322/12, fol. 15b-17b; GHB, R-3129, fol. 14b-17a.

reda, a uči se u određenim danima, individualno ili grupno, pretežno pred zoru.⁶⁸ Zanimljiv je podatak da je u *medžmui* Alijeva sina Salima Nijazija zapisan rifajjski evrad.⁶⁹

Pored navedenih dova i evrada, u *medžmui* iz Gazi Husrev-begove biblioteke pronalazimo upute za pisanje i izradu *vefka* (hamajlije), koristeći konsonante Allahovog imena *al-Wadūd*.⁷⁰ Također, opisan je i postupak povezivanja zaljubljenog s voljenim.⁷¹ Svi navedeni rituali podrazumijevaju određeni vid dove ili pak zazivanje jednog od Allahovih imena.

3.3. Proza

Kao što je već navedeno, *medžmue* sadrže i prozne dijelove, najvećim dijelom napisane na osmanskome turskom jeziku. Izuzetak je jedan traktat na arapskom jeziku, zabilježen u obje *medžmue*,⁷² a čiji autor bi mogao biti sam Faginović. Naime, u samom se tekstu navodi sljedeće: "Ti si me pitao, neka Allah bude zadovoljan i sa mnom i s tobom, da ti protumačim bejtove šejha, imama, gnostika, upotpunjenog čovjeka Abū Ismā'īla 'Abdullāha al-Anšārīja, koje je naveo na kraju svoga djela *Kitāb Manāzil as-sā'irīn*."⁷³ Dakle, pitanje je usmjereno autoru traktata lično, koji potom citira spomenute bejtove i nudi njihovo tumačenje. S druge strane, na samom kraju traktata napisano je: *Kataba al-faqīr 'Alī Šarīf Fağīnawī al-Qādirī al-Bosnawī*, 1324. (Napisao siromah Ali Šerif Faginović, kadirijski derviš, Bosanac, 1324/1906-07).⁷⁴

Sve navedene činjenice idu u prilog našoj pretpostavci da je Faginović ne samo prepisivač već i autor ovog traktata. Dakle, imao je takve intelektualne i jezičke predispozicije da pristupi tumačenju arapskih stihova, na arapskom jeziku.

Faginovićeva privrženost Poslanikovoj porodici jasno je uočljiva iz određenih proznih dijelova, a naročito u onim tekstovima u kojima se opisuju tragični događaji koji su uslijedili nakon Poslanikove smrti. Tome, pored muharremskih žalopojki,⁷⁵ svjedoči i prozni opis smrti Poslanikovih unuka Hasana i Husejna⁷⁶, kao i dio u kojem se navode imena četrnaest pripadni-

68 Za detaljnije podatke vidi: Mustafa Kara, „Evrād”, *TDV İslām Ansiklopedisi*, sv. XI, Istanbul, 1995, str. 533-535.

69 NUB, RS-131, fol. 67b.

70 GHB, R-3129, fol. 2a.

71 GHB, R-3129, fol. 84a.

72 BI, INV-U 322/12, fol. 3a-3b; GHB, R-3129, fol. 33a-35a.

73 BI, INV-U 322/12, fol. 3a; GHB, R-3129, fol. 33a.

74 GHB, R-3129, fol. 35a.

75 BI, INV-U 322/12, fol. 92a-92b i GHB, R-3129, fol. 71b.

76 BI, INV-U 322/12, fol. 23a-25a; GHB, R-3129, fol. 25b-27b.

ka ehli-bejta koji su još za vrijeme svog djetinjstva (on dört ma'sūm-i pāk) krvnički ubijeni.⁷⁷ Za svakog od njih navedena je godina i način na koji su ubijeni.

S druge strane, Faginovićevu pripadnost tarikatu ponajbolje oslikavaju dva traktata na osmanskom turskom jeziku. Oba traktata djelo su anonimnog autora. Prvi govori o tesavvufskoj znanosti, definira je, potom se navode definicije tesavvufa drugih sufijskih velikana, te opis duhovnog putovanja jednog derviša.⁷⁸ Drugi traktat pojašnjava tarikatsko putovanje kroz četiri kapije i četrdeset *makama*.⁷⁹ Ondje su navedeni nazivi te četiri kapije: *šarī'a*, *ṭarīqa*, *ma'rifa* i *ḥaqīqa*, a svaka kapija zasebno podrazumijeva prolazak kroz deset *makama* čiji su nazivi također navedeni.

a)

b)

- a) kaligrafski prikaz „petnaest kapija kroz koje šejtan ulazi u srce i uništava dušu”,
Gazi Husrev-begova biblioteka, R-3129, 23a, detalj
- b) kaligrafski prikaz „petnaest kapija kroz koje šejtan ulazi u srce i uništava dušu”,
Rukopisna zbirka Bošnjačkog instituta – Fondacija Adila Zulfikarpašića, INV-U
322/12, 27b, detalj

77 BI, INV-U 322/12, fol. 103a-111a; GHB, R-3129, fol. 72b-74a.

78 GHB, R-3129, fol. 37a-40a.

79 BI, INV-U 322/12, početak na fol. 17b; GHB, R-3129, fol. 101a-98b.

Zaključak

Ali Faginović bio je cijenjeni bosanskohercegovački alim, osobito aktivan potkraj XIX i početkom XX stoljeća. Biografski podaci koji se odnose na rani period njegova života dosta su oskudni. Porijeklo vodi od ugledne i imućne porodice Faginović s Hrida. Podrobnom analizom njegovog bogatog opusa levhi, rukopisne i arhivske građe, sa sigurnošću se može tvrditi da je bio istinski sufija i vrsni kaligraf. Za svoga života obnašao je više funkcija, a njegov javni angažman možemo pratiti počev od 1887. godine, odnosno od datuma kada je izdata do danas prva poznata kaligrafska svjedodžba (*idžazetnama*), potekla iz njegove škole. Prateći arhivsku građu, vidimo da je Faginović počev od 1889. bio angažiran na različitim poslovima: od učitelja do mutevelije, ali ipak je ponajviše ostao vjeran svojoj primarnoj vokaciji. Osobito valja naglasiti činjenicu da je bio i jezikoslovac, budući da je autor kraće gramatike turskog jezika s pojašnjenjima.

S obzirom na to da su rukopisne derviške *medžmue* najbolji pokazatelj književnih pretenzija i sufijske orijentacije, Faginovićeva *medžmua* iz rukopisne zbirke Gazi Husrev-begove biblioteke, osim činjenice da je poznavao orijentalno-islamsku književnost, otkriva nam da je i sam pisao stihove duboko protkane islamskom ezoterijom i gnozom. Upravo je detaljna analiza ove *medžmue* poslužila kao osnova na temelju koje smo ustvrdili Faginovićevo autorstvo druge zbirke koja je dio ostavštine porodice Faginović, pohranjene u Bošnjačkom institutu u Sarajevu. Usporednom analizom sadržaja ovih dviju *medžmua*, te one koja se čuva u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine, a koju je ispisao Faginovićev sin Salim Nijazi, sa sigurnošću smo ustvrdili da su obje potekle iz pera Alija Faginovića. Nakon usporedne analize, ustanovili smo njihove zajedničke i pojedinačne karakteristike. Budući da su obje zbirke iluminirane, pored kataloške obrade, posebnu smo pažnju posvetili i njihovoj likovnoj obradi. Zastupljenost tekijskih ilahija, kao i šejhovskih *tadževa*, ukazuje nam na Faginovićevu izrazitu predanost kadirij-skom tarikatu. Posebno je uočljiva njegova naklonost ehli-bejtu, te osnivaču kadirijskog tarikata Abdulkadiru Gejlaniju. U njegovim *medžmuama* ovjekovječena su književno-sufijska ostvarenja bosanskih, arapskih, perzijskih i osmanskih autora. Kroz sve iznesene podatke, u najvećoj mjeri temeljene na primarnim arhivskim izvorima, u ovom radu je dodatno osvijetljena ličnost Alija Faginovića, slavnog bosanskohercegovačkog kaligrafa i alima.

Izvori

- Arhiv GHB, A-3328/TO; ZVP-57-3297/1889; ZVK-59-3579/1889; ZVP-13-2773/1890; ZVP-57-828/1893; ZVR-58-2910/1897; ZVR-73-0074/1898; ZVR-109-0356/1899; ZVR-121-3161/1899; ZVR-124b-3862/1899; ZVR-283-130/1907; DZC-1-78/1915.
- [Faġinawī, ‘Alī Šarīf] *Maġmū‘a*, INV-U 322/12, Bošnjački institut - Fondacija Adila Zulfikarpašića
- [Faġinawī, ‘Alī Šarīf] *Maġmū‘a*, R-3129, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu
- [Niyāzī, Sālim] *Maġmū‘a-i aš‘ār*, RS-131, Specijalna zbirka Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine

Literatura

- Bošnjak* – kalendar za sljedeće godine: 1896, str. 97; 1904, str. 44; 1906, str. 45; 1909, str. 51; 1910, str. 52.
- Busuladžić, Adnan, „O vjerskim običajima ašure kod balkanskih muslimana”, *Studia ethnologica Croatica*, vol. 14/15, god. 2002/2003, Zagreb, 2004.
- Čaušević, Muhammed Džemaluddin, *Mekteb - salnama za muslimansku godinu 1325*, Prva knjiga, Islamska štamparija u Sarajevu, Sarajevo, 1907.
- Ćurić, Hajrudin, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
- Derman, M. Uğur, „İstif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, sv. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı, Istanbul, 2001.
- Hadžiosmanović, Lamija; Trako, Salih, *Tragompoezije bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1985.
- Hajdarović, Rašid, „Rukopisne medžmue”, *Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, god. X-XI, knj. X-XI, Sarajevo, 1970-71.
- Halimić, Enes, *Iz mape Faġinovića*, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo, 2010.
- Handžić, H. Mehmed, „H. Hfz. Husejn Rakim ef. Islamović (glasoviti kaligraf arapskog pisma)”, *Novi Behar*, god. XII, Sarajevo, 1938-1939.
- Hasan, Hamdi, „Dosadašnja proučavanja turskih medžmua i njihovo značenje za proučavanje naše istorije i istorije turske narodne književnosti kod nas i uopšte”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 39/1989, Sarajevo, 1990.
- Kara, Mustafa, „Evrâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, sv. XI, Türkiye Diyanet Vakfı, Istanbul, 1995.

- Kemura, Šejh Sejfuddin Fehmi bin Ali, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, Sarajevo, 1913.
- Kreševljaković, Hamdija, „Čizmedžijski obrt i stara građanska obuća u Bosni i Hercegovini (1489-1946)”, *Radovi*, knj. III, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, knj. 2, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1955.
- Lavić, Osman, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Al-Furqān, Fondacija za islamsko naslijeđe i Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, London – Sarajevo, 2011.
- Mazalić, Đoko, *Leksikon umjetnika BiH*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967.
- Mehmedović, Ahmed, „Ali Šerif-efendija Faginović”, *Preporod*, broj 13/1191, Sarajevo, 2021.
- Mehmedović, Ahmed, „Faginović (Fagin), Ali Šerif-efendija” u: *Leksikon bošnjačke uleme*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2018.
- Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*, knjiga I, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974.
- Mulaomerović, Jasminko, „Muvekkithane, muvekkiti i mjerenje vremena u Bosni i Hercegovini”, *Takvim za 1995. godinu*, Rijaset islamske zajednice u RBiH i Ilmija Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1994.
- Nametak, Fehim, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. IV, Al-Furqan, Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH, London – Sarajevo, 1998.
- Nurudinović, Bisera, „Bosanske salname (1866-1878 i 1882-1893)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X-XI/1960-61, Sarajevo, 1961.
- Pravda*, br. 27 (265), III, 1921.
- Sarajevski list*, VII, br. 103, 1884.
- Smailbegović, Aida, „Iluminacije u arabičkim rukopisima rukopisne zbirke Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 68/2018, Sarajevo, 2019.
- Trako, Salih, „Medžmua pjesnika Šakira”, *Anali GHB*, II-III, Sarajevo, 1974.

Ali Faginović and his two dervish maǧmū‘as

Summary

Ali Faginović was an appreciated Bosnian scholar, primarily active at the end of the XIX and the beginning of the XX century. Biographical data that we have about his early life is very scarce. He comes from a very rich and respectable family of Faginović that comes from Hrid. From the defiled analysis of his rich opus of calligraphic panels (*lawḥas*), manuscripts, and archival materials, we can clearly say that he was truly *sūfi* and an excellent calligrapher. During his life, he obtained several functions, and his public engagement can be followed from the beginning of 1887, especially from the date when the first diploma (*iǧāzat-nāma*) was issued, originated from his school. Following archival materials, we see that Faginović, starting from 1889, was engaged in various jobs: from teacher to *mutawallī*, but he remained faithful to his primary vocation.

Considering that manuscripts of dervish maǧmū‘as are the best indicator for literary pretension and Sufi orientation, Faginović’s maǧmū‘a from the manuscript collection of Gazi Husrev-beg library, except the fact that he knew oriental-islamic literature, reveals us that he wrote verses deeply woven with Islamic esotericism and gnosis. It was this detailed maǧmū‘a that served as a basis on which we determined Faginović’s authorship of another manuscript that is part of the legacy of the Faginović family, stored in Bosniak Institute in Sarajevo. Comparing the content of these two maǧmū‘as, and the one that is stored in The National and University Library of Bosnia and Herzegovina, which was written by Faginović’s son Salim Nijazi, we have established with certainty that both came from Ali Faginović’s pen. After comparing the analyses, we established their common and individual characteristics.

Since both manuscripts are illuminated, in addition to the catalog description, we also paid attention to their visual analysis. The representation of the *tekke ilāhī*, as well as the *shaykh tāǧ*, points us to Faginović’s extreme devotion to dervish order of *Qādiriyya*. His affection is particularly noticeable at *Ahl al-Bayt*, and the founder of dervish order of *Qādiriyya* ‘Abd al-Qādir al-Gaylānī. In his maǧmū‘as Sufi works of Bosnian, Arab, Persian, and Ottoman authors are immortalized. Through all the presented data, which are based on primary archival sources, the personality of Ali Faginović – a famous Bosnian calligrapher and scholar, is additionally illustrated in this work.

Keywords: Ali Faginović, maǧmū‘a, islamic calligraphy, sufi literature.